

HÂKİM en-NİSÂBÜRÎ ve MÜSTEDREK ÜZERİNE (Genel Bir Değerlendirme)

Yrd. Doç. Dr. Osman GÜNER*

I- HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

a) Hayatı:

Alimler nezdinde daha çok "İbnu'l-Beyyi"¹ diye tanınan "el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdûye ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nîsâbûrî", 3 Rebû'l-Evvel 321/933 tarihinde Nisabur'da doğdu. Henüz küçük yaşta babasıyla dayısının teşviki ile hadis ilmine merak sardı. İlk kez 9 yaşında iken hadis dinlemeye ve 13 yaşında iken de hocası Ebû Hâtim İbn Hibbân'dan (v.354/965) hadis yazmaya başladı.¹

Rivayete göre, 20 yaşında iken hocası İsmail es-Saffâr'ın (v.341/952) vefatı üzerine Nisabur'dan Irak'a geçmiştir. H.368 yılında Irak'tan Hicaz'a doğru bir seyahati olmuş, bu sırada meşhur Sünen müellifi ed-Dârekudnî (v.385/995) ile mülakatta bulunmuştur. Ayrıca Horasan ve Mâverâünnehr gibi önemli ilim merkezlerini dolaşmış ve iki binden fazla şeyhten hadis dinlemiştir.²

Yaşadığı dönemde Abdullah b. Muhammed eş-Şarkî (v.328/939), Ebû Ali es-Sakafî (v.328/939) ve Ebû Hâmid b. Bilal (v.330/941) gibi değerli şahısların ilimî toplantılarına iştirak etmiş; Ebû Tâhir el-Muhammedâbâzî (v.336/947), Ebû Bekir el-Kettân (v.332/943), Ebû Ali Hüseyin en-Nîsâbûrî (v.349/960), el-Ci'âbî (v.355/966), Ebû Ahmed el-Hâkim (v.378/989) ve diğer bir çok alimden de hadis ilmini tahsil etmiştir.³

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Şemsüddin ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1990, XVII/163; Takıyyüddin es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Beyrut, 1324, III/64; Muhammed es-Sâlihî, *Tabakâtu 'Ulemâi'l-Hadis*, Beyrut, 1989, s.237.

² Sâlihî, *a.g.e.*, s.237; Zehebî, *Siyer.*, XVII/163; Sübki, *a.g.e.*, III/65.

³ Hocaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sâlihî, *a.g.e.*, s.237-241; Zehebî, *Siyer.*, XVII/163-165; Sübki, *a.g.e.*, III/65.

Hâkim'den hadis rivayetinde bulunmuş kimseler arasında ise, tanınmış hadis müellifi ed-Dârekudnî ve öğrencileri Ebû Zerr el-Herevî (v.434/ 1043), Ebû Ya'lâ el-Halîfî (v.446/1057), Ebû Bekir el-Beyhakî (v.458/1066), Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (v.465/1076), Ebû Bekr eş-Şirâzî (v.487/1098) gibi isimler yer alır.⁴

b) İlmî Kişiliği:

İbn Hallikan'nin (v.681/1282) ifadesine göre, Hâkim devrinin en tanınmış muhaddislerindendi ve geniş bir ilmî birikime sahip alim bir zattı. Her ne kadar başlangıçta Ebû Sehl es-Su'lûkî'den (v.404/1013) ağırlıklı olarak fıkıh dersleri almış olsa da, daha sonra hadise karşı duyduğu ilgi onu bu alana çekmişti.⁵

Muhammed b. Tâhir (v.507/1118) diyor ki: "Mekke'de iken Sa'd b. er-Rabbânî'ye sordum, dedim ki: "Sence aynı dönemde yaşamış en büyük dört muhaddis kimlerdir?" Dedi ki: "Bağdat'ta Dârekudnî, Mısır'da Abdulgânî (v.409/1018), İsfehan'da Ebû Abdullah İbn Mende (v.395/1005) ve Nisabur'da da Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbûrî'dir. Bunlardan Dârekudnî, İlelü'l-Hadîs'te son derece seçkin, Abdulgânî İlmü'l-Ensâb'da geniş bilgi sahibi, İbn Mende elindeki hadislerin çokluğu ve geniş hadis kültürü, Hâkim de tasnif ve tertibiyle temayüz etmiş ender şahsiyetlerdendi."⁶

Rivayete göre, Sülemî (v.412/1023) bir gün Dârekudnî'ye: "İbn Mende mi yoksa İbnu'l-Beyyi' mi daha hafızdır?" diye sormuş, o da: "Kesinlikle İbnu'l-Beyyi'nin hafız daha güçlüdür" diye karşılık vermişti.⁷

Ebû Hâzim anlatıyor: "Ebû Abdullah el-Usmî'nin yanında üç yıl kaldım, alimlerimiz arasında ondan daha muteyakkız ve daha güvenilir birini görmedim. Buna rağmen o, çözemediği bir meseleyle karşılaşınca beni hemen Hâkim'e gönderir ve ondan kendisine cevap gelmesini beklerdi. Cevap geldiğinde de hiç tereddüt etmeden meseleyi ona göre çözümlerdi."⁸

Abdulgâfir b. İsmail de diyor ki: "Hocalarımızdan, Hâkim'in yaşadığı dönemleri dinlerdik, derlerdi ki: "Ebû Sehl es-Su'lûkî ve İmam İbn Fûrek (v.404/1013) gibi devrin önde gelen şahsiyetleri bile onu kendilerine

⁴ Sâlihî, *a.g.e.*, s.238; Zehebî, *Siyer.*, XVII/165; Sübkî, *a.g.e.*, III/65.

⁵ Sâlihî, *a.g.e.*, s.241.

⁶ Sâlihî, *a.g.e.*, s.238; Sübkî, *a.g.e.*, III/66; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Bus-tânu'l-Muhaddisîn*, (trc.A.O. Koçkuzu), Ankara, 1986, s.88.

⁷ Sâlihî, *a.g.e.*, s.241; Zehebî, *Siyer.*, XVII/165; *Tezkiratü'l-Huffâz*, Hayda-rabad, 1955-58, III/1044.

⁸ Zehebî, *Siyer.*, XVII/171; Sübkî, *a.g.e.*, III/65-66.

tercih ederler ve üstünlüğünü takdir ederek ona tam bir saygı gösterirlerdi.” Bunlar onun yaşantısı ve alimler nezdindeki konumunu ifadeye yetmez. Zira kişi ancak onun eserlerindeki ifade gücünü ve tasarruflarını gördüğü zaman üstünlüğünü takdir edecek ve kendinden öcekilere, sonrakilere ve muasırlarına göre ne denli kudretli olduğunu anlayacaktır.”⁹

Hâkim, hadis rivayetinde her ne kadar mütesâhil (gevşek) biri olarak tanınmış olsa da, Hatîb Bağdâdî'nin (v.463/1072) şu ifadeleri, aynı zamanda onun bu konuda titiz davrandığını da göstermektedir: “İbnu'l-Beyyi' bir ara Bağdat'a gelir ve yanındakilere: “Hafızınız (Dârekudnî) nin yalnızca bir şeyhten beşyüz cüz hadis naklettiği söyleniyor; onlardan bir kısmını getirin bakalım!” der; ona Ebû İshâk et-Taberî'den rivayet edilen bir kaç cüz hadis getirirler; o heüz birinci cüzün başında Atiyye b.el-Avfi'nin hadisini görünce: “Esere zayıf bir şeyhle başlamış!” diyerek fırlatıp atar ve diğerlerine de bakmaz.”¹⁰

Rivayete göre, Hâkim h.359 yılında Samanoğulları döneminde ve Ebu'n-Nadr Muhammed b.Abdulcebbâr el-Atebi'nin vezareti sırasında Nesâ kadılığı da yapmıştır. Kâdı Halil b.Ahmed es-Secezi bir gün Ebû Ca'fer el-Atebi'nin huzuruna çıkarak şöyle der: “Allah şeyh (Hâkim)den razı olsun. Nesâ'yı Resulullah'ın hadisleriyle donattı.” Hâkim daha sonra Cürcan kadılığına getirilmek istenmişse de bu görevi kabul etmemiştir.¹¹

Hâkim'in tuhaf bir ölüm hikayesi vardır: Bir gün hamama gider, gusledip çıkarken bir ah çekip çıplak bir vaziyette henüz giyinmemişken aniden ruhunu teslim eder. Tarih, 3 Safer 405/1014'tür.¹²

c) Tenkide Maruz Kalması:

İbnu's-Sübkî'nin ifadesine göre, Hâkim, “güvenilirliği, büyüklüğü ve değerinin yüceliği tartışılmaz hadiste hâfiz bir imamdır.”¹³ İbn Hacer de onun güvenilir bir imam olduğundan bahisle şöyle der: “Hâkim, değeri son derece büyük, hatırı sayılır, zuafâdan beri bir şahsiyettir. Ancak ömrünün sonlarına doğru, Müstedrek'in telifi sırasında kendisinin gaflet ve tegayyür (hal değişikliği)ne müptela olduğu söylenir. Onun şu tavrı bunu göstermektedir: Önce Kitabı'd-Duafâ'sında bazı kimseler hakkında söz söylemiş, rivayetlerini terk etmiş ve onlarla ihticactan sakınmış olmasına rağmen,

⁹ Zehebî, *Siyer.*, XVII/170-1; *Tezkira.*, III/65-6.

¹⁰ Ahmed b.Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, trz.,V/473-4; Zehebî, *Siyer.*, XVII/174.

¹¹ Sübkî, *a.g.e.*, III/65.

¹² Zehebî, *Siyer.*, XVII/173; *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Beyrut, 1963, III/608; Sübkî, *a.g.e.*, III/67.

¹³ Sübkî, *a.g.e.*, III/64.

men, daha sonra onlardan bazılarının hadislerini eserine almış ve tashih etmiştir. Sözgelimi Abdurrahman b.Zeyd b.Eslem'in hadisini eserine almıştır. Oysa o, onun hiç kimseye gizli kalmayacak şekilde mevzû hadisler rivayet ettiğini de söylemiştir¹⁴

Suyûtî'nin de dediği gibi, o, hadisleri tashih konusunda oldukça mütesâhil (gevşek) bir tavır takınır.¹⁵ Ancak İbn Hacer'in onun mütesâhil olduğunu belirtmesi, kendi tutumuyla çelişki arz etmektedir. Zira onun, Lisânu'l-Mizân'da ve diğer bir çok eserindeki ricâlerinden çoğunun sıhhatini tesbit ederken onun görüşlerine başvurduğu görülür. Şayet Hâkim hakkında daha önce dile getirdiği görüşleri doğru ise o zaman bunu izah etmek oldukça güçtür.¹⁶

Ayrıca İbn Hacer, onun tanınmış bir şîi olduğundan ve hatta râfizîlikle itham edildiğinden de bahseder: Rivâyete göre, İbn Tâhir, Ebû Abdullah b. Muhammed el-Ensârî'ye (v.481/1092) Hâkim'i sorar, o da: "Hadiste güvenilir (sika) bir imamdır, ancak aşağılık (habis) bir râfizîdir" der. Bunun üzerine o da der ki: "Biraz insafli ol, adam yalnızca şîi, râfizî değil ki!.." ¹⁷

İbnu's-Sübki ise, bu iddianın haksız bir şekilde ona yakıştırıldığını belirterek onlara şöyle karşılık verir: "Şunu kesin olarak söyleyebilirim ki, Ebû İsmail ile İbn Tâhir'in imam hakkındaki sözleri, aralarındaki itikadî görüş farklılıklarından ileri gelmektedir. Onların itham olunduğu tecsim (Allah'ı cisimlendirme) akidesi, Hâkim'in ithama maruz kaldığı râfizîlikten çok daha kötü bir sapmadır. Ayrıca bu konuda Hâkim'in kendilerinden ilim aldığı ve özel görüşmeler yaptığı hocalarına baktığımızda, onların Ehl-i Sünnet'in büyük şahsiyetlerinden olduğunu görürüz. Nitekim onun ilim tahsil ettiği Ebû Bekr b.İshâk ed-Dabbî, Ebû Bekr b.Fûrek, Ebû Sehl es-Su'lûkî gibi şahsiyetler, ne râfizîlik ne de şîilikle itham edilmiş kimselerdir. Bunlar da onun hakkında böyle bir ithamda bulunmamışlardır. İşte Hâkim'in kendileriyle birlikte olup dinî konularda sohbet ettiği kimseler bunlardı. Ben şahsen ne Müstedrek'te ne de diğer eserlerinde onun râfizî veya şîi olduğunu gösteren herhangi bir görüşüne rastlamış değilim. Doğrusu ben hayret ediyorum, hiç bir delile dayanmadan nasıl onun râfizî ya da şîi

¹⁴ Ahmed b.Ali İbnu'l-Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Haydarabad, 1330, V/ 233.

¹⁵ Celâleddin Abdurrahman b.Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, (thk.A.Ö.Hâşim), Mısır, 1985, I/80.

¹⁶ Seyyid Hâşim en-Nedvî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn li'l-Hâkim en-Nisâbûri'nin sonundaki bibliyografya yazısı*, Halep, trz., IV/614.

¹⁷ Zehebî, *Mizân*, III/ 608; İbn Hacer, *a.g.e.*, V/233; Sübki, *a.g.e.*, III/68.

olduğunu söyleyebiliyorlar?!"¹⁸

Hâkim'in şiaya meyilli olduğu şeklindeki bu iddia, muhtemelen onun Samanoğulları devrinde (357/970) Şîî bir devletin idarî kadrosunda Nisabur ve Cürçân kadılığı yapmış olması ve hilafette Hz.Ali'yi Hz.Osman'a tercih ettiği şeklindeki siyasî görüşlerine istinaden çıkartılmış olabilir.¹⁹

d) Eserleri:

Hâkim eserlerini telife 37 yaşında iken başlamıştır. Yazdığı eserlerin bin cüze yakın olduğundan bahsedilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- *el-Müstedrek ale 's-Sahîhayn*²⁰

2- *Ma'rifetü 'Ulûmi 'l-Hadîs*²¹

3- *Kitâbu 'l-İklîl* ya da *Kitâbu 'l-Medhal ilâ Ma'rifeti 'l-İklîl*²²

4- *Kitâbu 'l-İlel*

5- *Kitâbu 't-Terâcîm*

6- *Kitâbu 'l-Ebvâb*

7- *Târîhu 'Ulemâi Nişâbur*

8- *Kitâbu Müzekki 'l-Ahbâr*

9- *Kitâbu 'l-Medhal ilâ 'İlmi 's-Sahîh*

10- *Em'âli 'l-'Aşîyyât*

11- *Fedâilu 'l-İmâmi 'ş-Şâfiî*

12- *Fedâilu Fâtıma*.²³

II) el-MÜSTEDREK ale's-SAHİHAYN

Müstedrek, *istidrâk* mastarından gelme bir isimdir. Lügatta, "gözden kaçırılmış bir şeyin hatırlanması, yapılmış bir yanlışın düzeltilmesi, eksik bir bilginin tamamlanması gibi anlamlara gelmektedir.²⁴ Hadis literatüründe ise, bir müellifin şartlarına uygun olduğu halde eserine almamış

¹⁸ Sübkî, *a.g.e.*, III/67-8.

¹⁹ Bu konuda ayrıca bkz. Seyyid Muazzam Hüseyin, *Ma'rifetü 'Ulûmi 'l-Hadîs*'in Önsözü.

²⁰ Halep, trz.

²¹ (thk. Seyyid Muazzam Hüseyin), Kahire, 1937.

²² Halep, 1932; London, 1953.

²³ Sübkî, *a.g.e.*, III/64; Muhammed b.Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü 'l-Mustatrafe.*, Şam, 1964, s.21; Dihlevî, *a.g.e.*, s.89; Fuad Sezgin, *GAS (Geschichte des Arabischen Schriftums)*, Leiden, 1967-74, I/367-70.

²⁴ İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985, s.96.

olduğu hadislerin bir başka kitapta toplanmasıdır.²⁵ Bu şekildeki hadislerin bir muhaddis tarafından toplanarak müstakil bir eserde tasnif edilmesi sonucu ortaya çıkan hadis mecmualarına da *müstedrek* denilmektedir.²⁶

Hâkim'in "*el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*" adlı bu eseri, müstedrekler arasında oldukça meşhur ve ma'ruf bir eser olarak bilinir. Müellif eserin mukaddimesinde telif sebeplerinden bahsederken şunları söyler:

"...Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v.256/870) ve Ebu'l-Hüseyyn Müslim b.Haccâc el-Kuşeyrî (v.261/875) yalnızca sahih hadisleri içeren ve çeşitli bölgelerde son derece meşhur olmuş muhtasar iki eser yazmışlardı. Onlar, kendi eserlerinde yer alan hadislerin dışında başka sahih hadisin bulunmadığı şeklinde bir açıklama da yapmamışlardı. Ancak ne hikmetse asrımızda bidatçılardan bir grup türedi kimse ortaya çıkmış ve hadisçiler hakkında ileri geri konuşarak: "Elinizdeki sahih hadislerin sayısı on bini geçmez. Bunların dışında tamamı bin cüzü bulan sened ve hadisler ise tamamen zayıf ve asılsızdır" demeye başlamışlardı.

Bu nedenle gerek bu şehirde ve gerekse diğer şehirlerde mevcut bir çok alim benden, Buhârî ile Müslim'in kullandıkları senedleri taşıyan (fakat eserlerini kabartır düşünceyle almadıkları sahih) hadisleri bir kitapta toplamamı istediler. Doğrusu bütün illetsiz hadisleri bir araya getirmek elbette imkansızdır. Nitekim Buhârî ve Müslim de böyle bir iddiada bulunmamışlardır. Gerek onların asrındaki ve gerekse daha sonraki asırlarda yaşayan pek çok alimin, illetli olmasına rağmen bir çok hadisi "Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur" diyerek tahrîc ettikleri bilinmektedir. El-Medhal (ile's-Sahîh) adlı eserde mütehasıs imamların beğenisini kazanacak şekilde bunları müdafaa etmeye çalıştım. Bu eserimde, Buhârî ve Müslim'in veya onlardan herhangi birinin benzerleriyle ihticâc ettiği güvenilir ravilerin hadislerinin yer alması için yüce Allah'tan bana yardım etmesini diliyorum.²⁷

Hâkim'in bu açıklamalarından da anlaşılıyor ki, o, yaşadığı toplumda ehil olmayan bazı kimselerin sahih hadisleri tesbit konusunda delilsiz bir takım iddialarda bulunmaları üzerine, Buhârî ve Müslim'in eserle-

²⁵ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987, s.78.

²⁶ Çakan, *a.g.e.*, s.96.

²⁷ Hâkim, *Müstedrek*, 1/2-3.

rinde yer alan hadislerin sıhhat şartlarını içeren daha bir çok hadisin varlığını ortaya koyabilmek amacıyla bu eseri telif etmiştir.

Hâkim, bu kısa açıklamasından sonra Kitâbu'l-Îmân'la başlayıp Kitâbu'l-Ahvâl ile sona eren ve toplam 52 kitaptan oluşan hadisleri, Ale'l-Ebvâb sisteme göre tertib etmiştir.

Buna göre o, bu eserinde:

1) Buhârî ile Müslim'in ya da bunlardan birinin şartlarına uyduğu halde eserlerine almadıkları hadisler ile

2) Onlardan herhangi birinin şartlarına uymadığı halde kendisinin sahih kabul ettiği hadislerle yer vermiştir.

Hâkim, ilk grupta yer alan hadisler hakkında: "Bu, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun bir hadistir"²⁸ ya da "Bu, yalnızca Buhârî'nin şartlarına uygun bir hadistir"²⁹ veya "Bu yalnızca Müslim'in şartlarına uygun bir hadistir"³⁰ şeklinde açıklamalarda bulunur.

İkinci grup hadisleri ise: "Bu, illeti (gizli bir kusuru) bulunmayan isnâdı sahih bir hadistir" şeklinde açıklar.³¹

Şunu da belirtmek gerekir ki, İbn Salâh ve Nevevî gibi bazı alimler her ne kadar Hâkim'in, yalnızca Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer almayan hadisleri topladığını söylemiş olsalar da, Irâkî bunun doğru olmadığını belirterek şöyle der: "Hâkim, Sahîh'te mevcut bir çok hadisi yanlışlıkla eserine almıştır. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî'nin merfû olarak rivayet ettiği, "Benden Kur'ân'ın dışında bir şey yazmayın..." hadisini Menâkıb'da Ebû Saîd'e isnaden nakletmektedir.³² Oysa bu hadîs, Müslim'in eserinde mevcuttur.³³ Hatta Hâfız Zehebî de Telhîs'de bu tür hadislerle zaman zaman değinmektedir."³⁴

²⁸ A.e., I/50, 52, 54, 55...

²⁹ A.e., I/57, 59, 65 ...

³⁰ A.e., I/50, 52, 57, 60, 63 ...

³¹ A.e., I/3, 4, 5, 6, 7 ...; Ayrıca bkz. Suyûtî, *Tedrib.*, I/80; Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1971, II/1672; Kettânî, *a.g.e.*, s.21; M. Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Mısır, 1984, s.408; Muhammed Abdulaziz el-Hûlî, *Târîhu Funûni'l-Hadîs*, Beyrut, 1986, s.98.

³² *Müstedrek*, I/127.

³³ *Müslim*, Zühd, 72.

³⁴ Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî, *Fihrisü Ehâdisi'l-Müstedrek ale's-Sahî-hayn*, Beyrut, 1986, s.8 (Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, s. 17'den naklen).

a) Eserin Tenkidi:

Hâkim bu eserini, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde eserlerine almadıkları hadisleri bir araya getirmek gayesiyle yazdığını belirtmekle birlikte, eseri bir çok münekkidin çeşitli açılardan tenkit ettiği görülür.

Bu konuda Ebû Saîd el-Mâlî'nin (v.421/1021): "Eseri baştan sona mütalaa ettim, ancak Buhârî ile Müslim'in şartlarına uygun tek bir hadis dahi bulamadım" şeklindeki tenkidi, bazı müelliflerce oldukça aşırı bir iddia olarak değerlendirilmiş olsa da, Zehebî'nin ifadesine göre: "Doğrusu, Müstedrek'te çok sayıda Sahihân'ın şartlarını taşıyan hadis mevcuttur. Öyle sanıyorum ki, eserin yarısı bu tür hadislerden oluşurken, dörtte biri zahiren sahih isnadlı olup aslında bu iki imamın şartlarına uymayan hadislerden, kalan dörtte biri de vâhiyât ve münkerlerden ve belki de mevzû hadislerden oluşmaktadır."³⁵

Ebû Muhammed Abdülganî b.Abdülvâhid de bir risalesinde bu konuda şu açıklamalara yer verir: "Yaptığım araştırmalar sonrasında gördüm ki, şu üç hadisin dışında, Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşıdığı halde eserlerine almadıkları hiç bir hadise rastlamadım. Bunlardan biri, Enes b. Mâlik'in (v.93/712) rivayet ettiği: "Şu anda cennet ehlinde biri size doğru geliyor..." hadisi, diğeri Ali b.Ebî Tâlib'in (v.40/661) naklettiği: "Kul şu dört şeye inanmadıkça gerçekten iman etmiş sayılmaz..." hadisi ve Haccâc b. Alât'ın müslüman olduğu zaman naklettiği hadistir."³⁶

İbn Hacer, Zehebî'nin bu konuda yapmış olduğu açıklamaların yeterince açık olmadığını, dolayısıyla daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyulduğunu belirterek Müstedrek'teki hadislerin bu açıdan bir kaç grupta mütalaa edilmesi gerektiğini söyler. Ona göre eserde yer alan hadisleri üç grupta değerlendirmek mümkündür:

"I. Grup Hadisler: Her iki eserde ya da bunlardan herhangi birinde râvileri makbul addedilenler ile aynı zamanda bu râvilerin "birbirlerinden" aldıkları (alâ sûreti'l-ictimâ') rivayetlerinde geçen isnadlarının illetten salim olduğu hadislerdir.

"Birbirlerinden" demekle, râvilerin farklı isnadlarda "tek tek" (alâ sûreti'l-infirâd) makbul addedildikleri hadisleriyle aynı isnadda birbirlerinden naklettikleri hadisleri ayırmak istedik. Sözelimi, Süfyân b.Hüseyn'in Zührî'den (v.124/742) rivayet ettiği hadisler gibi. Her ikisi de bu râvileri

³⁵ Zehebî, *Siyer.*, XVII/175; Sübkî, *a.g.e.*, III/69; Kettânî, *a.g.e.*, s.22.

³⁶ Maraşlı, *a.g.e.*, s.9 (İbn Hacer, *en-Nüketü alâ Kitâbi'bni Salâh*, I/312'den naklen).

“tek tek” makbul saymakla birlikte, Süfyân’ın Zührî’den aldığı rivayetleri makbul saymamışlardır. Zira başka şeyhler bulunmadıkça Süfyân’ın Zührî’den rivayetini zayıf addetmişlerdir. Dolayısıyla Süfyân’ın Zührî’den aldığı bir rivayet hakkında: “*Bu, Şeyhân’ın şartlarına uygundur*” denilemez. Onlar her ne kadar bu râvilerden her biri ile “tek tek” ihticâc etmiş olsalar da, bu râvilerin aynı isnad zincirinde “birbirlerinden” naklettikleri rivayetleri kabul etmediklerinden, bu tür rivayetlerin onların şartlarına uygun olduğu söylenemez.

Yine onlar, isnaddaki râvilerden birini makbul sayıp diğerini makbul saymamışlarsa, bu durumda da aynı hüküm geçerlidir. Mesela, Şu’be tarikiyle Semmâk b. Harb’in İkrime’den onun da İbn Abbas’tan rivayeti bunun gibidir. Müslim, sika râvilerden rivayette bulunduğu sürece Semmâk’ın rivayetini makbul saymış, fakat İkrime’nin rivayetini makbul saymamıştır. Buhârî de tam tersi İkrime’nin rivayetini kabul etmiş, Semmâk’ın rivayetini kabul etmemiştir. Bu durumda “birbirlerinden” rivayetleri makbul olma şartı oluşuncaya kadar bu tür rivayetler onların şartlarına uygun değildir.

“İlletten salim” şeklindeki ifadeyle de, aralarında tedlîs ile nitelenen ya da ömrünün sonlarına doğru ihtilâta (hafıza karışıklığına) maruz kalan kimselerin yer almadığı ve “birbirlerinden” rivayette bulunma şartını haiz olduğu için makbul addettikleri râvilerin hadislerini diğerlerinden ayırtetmek istedik. Zira genellikle biliyoruz ki, Şeyhân, başka bir tarikten rivayeti bulunduğu kani olmadıkça müdellislerin “an-ane” ile rivayetlerini kabul etmemiştir. Ayrıca muhtelitlerin (ömrünün sonlarına doğru hafızaları karışanların), ihtilâttan önceki sahih hadislerinden olduğuna kani olmadıkça da sonraki hadislerini eserlerine almamışlardır. Böyle olunca da gerek “an-ane” ile rivayet eden müdellisin, gerekse ihtilâttan sonra rivayeti olan muhtelit bir şeyhin yer aldığı bir isnad hakkında: “*Bu, Şeyhân’ın şartlarına uygundur*” diye hüküm vermek doğru değildir.

Müstedrek’te, bu şartlarda onların ne asıl ne de istişhâd kabilinden eserlerinde yer vermedikleri çok az sayıda hadis mevcut olmakla birlikte, ayrıca gerek Şeyhân’ın gerekse onlardan her hangi birinin eserlerine aldıkları halde yine de Müstedrek’te yer alan çok sayıda hadis mevcuttur. Hâkim, muhtemelen bu tür hadisleri, onların eserlerine almadıklarını zan ederek Müstedrek’e almış olmalıdır.³⁷

II. Kısım Hadisler: İsnadındaki tüm râvileri ihticâc kabilinden değil de, istişhâd, i’tibâr ve ta’lik kabilinden uygun görmek suretiyle eserleri-

³⁷ Maraşlı, *a.g.e.*, s.10-11 (İbn Hacer, *Nüket.*, I/312-vd.’den naklen).

ne aldıkları hadisler ile bir râviyi, teferrüdü (tek kaldığı) ya da güvenilir bir râviye muhalif olduğu durumlarda terk edip bunların olmadığı durumlarda kabul ettikleri hadislerdir. Mesela Müslim'in, teferrüdde bulunmadığı sürece el-Alâ b.Abdurrahman'ın nüshasından, babası kanalıyla Ebû Hureyre'nin hadislerini eserine alması gibi.

Hâkim, el-Medhal ile's-Sahîh adlı eserinde müstakil bir bölüm açarak Şeyhân'ın mütâbaat kastıyla rivayette bulunduğu şahısların isimlerini zikretmiş ve onların bu maksatla aldıkları hadisleri de tek tek saymıştır. Sonra da bunları bildiği halde bu şahısların hadislerini Şeyhân'ın şartlarına uygun olduğu zannıyla eserine almıştır.

Hiç şüphesiz bu şahısların naklettiği hadislerin, tam olarak sahihlik şartlarını taşıdığı söylenemez. Hatta bunlar arasında şâzz ve zayıf olanlar bile mevcuttur. Ancak bir çoğu hasen mertebesinden daha aşağıda da değildir. Bu durumda şunu sormak gerekir: Hâkim sahîh ile haseni birbirinden ayıramayacak biri mi ki, bütün hadisleri yalnızca şeyhlerine bakarak sahîh addetmektedir? İşte onun, bu gibi kimselerden gelen hadisler hakkında, Şeyhân'ın şartlarına uygun olduğunu söylemesi bazıları tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Bu kısım, eserin temelini teşkil etmektedir.³⁸

III. Kısım Hadisler: Buhârî ve Müslim'in ne ihticâc ne de mütâbaat kastıyla eserlerinde yer vermedikleri isnadlarla nakledilen hadislerdir.

Hâkim bu rivayetlere eserinde oldukça fazla yer vermiştir. Böylelikle Sahîhayn'da bulunmayan bu tür râvilerin hadislerini alıp tashîh etmiştir. Ancak o, bu râvilerin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu da iddia etmemiştir. Bunu muhtemelen zanna dayalı olarak yapmıştır. Esasen o, hadislerden çoğunun sahîh olduğu şeklindeki görüşünü, râvilerden bir kısmının (illetten) sâlim olması şeklinde açıklar. Mesela, Hâkim'in Leys kanalıyla İshâk b.Bezrec'ten "Bayramda Süslenme" babında naklettiği hadis bunun gibidir. O, bu hadis hakkında der ki: "Şayet İshâk'ın cehâleti olmasaydı, hadisin sahîh olduğuna hükmederdim. Esasen cehâletin çokluğu, hadis hakkında çok fazla konuşmayı da gerektirmez."

İşte onun bu tutumu dolayısıyla, sahîh kabul ettiği hadisler arasında pek çok yalan haber de karışmıştır. Bu kısmı teşkil eden rivayetler arasında, Şeyhân'ın derecesine yükselmeleri şöyle dursun, sıhhat şartlarını taşıyabilen tek bir hadis bile bulabilmek oldukça zordur.

Buna göre Müstedrek'te, Buhârî ve Müslim'in ya da ikisinden birinin şartlarına uyduğu söylenen hadisler oldukça azdır.

³⁸ A.e., s.11 (İbn Hacer, *Nüket.*, I/312-vd.'den naklen).

Hatta bu konuda İbn Abdilberr (v.463/1071) biraz daha ileri giderek: “Buhârî ve Müslim birlikte bir “asıl”dan hadis alınmamasına karar vermişlerse, bu, onun sahîh bir tarikinin bulunmadığı anlamına gelir” der. Bir başka yerde de: “Buhârî ve Müslim bir asıldan hadis almamışlarsa, bu, onun zayıf olduğunu göstermeye yeter” demektedir.

Hâkim’in bu uygulaması, İbn Salâh’ın zikrettiği iki ihtimalden birini güçlendiriyor. Ona göre, Şeyhân veya bunlardan biri hadisin râvilerinden rivayette bulunmuşlarsa, o: “bu hadis, Şeyhân’ın veya ikisinden birinin şartlarına uygun sahîh bir hadistir” demiş; hadisin bazı râvilerinden rivayette bulunmuşlarsa, onun için de: “bu, senedi bakımından sahîh bir hadis” demiştir. Onun, Ebu Osman kanalıyla Ebû Hureyre’den merfû olarak rivayet ettiği: “*Rahmet yalnızca şakîden kaldırılmıştır*” hadisini naklettikten sonraki şu sözü bunu açıkça göstermektedir: “Bu, isnadı sahîh bir hadistir. İsnadda yer alan Ebû Osman, Ebû Osman en-Nehdî değildir. Eğer böyle olsaydı, hadisin Şeyhân’ın şartlarına uygun olduğunu söylerdik.”

Bu ayrıca şuna da işaret ediyor ki, Buhârî ve Müslim şayet hadisin râvilerinden birinin bile rivayetini eserlerine almamışlarsa, Hâkim bu hadisin onların şartlarına uygun olduğunu söylememiştir. İbn Dakîki’l-İd’in (v.702/ 1303) görüşü de böyledir.

Eğer Hâkim bazı durumlarda bundan gâfil kalmış ve Şeyhân’ın eserlerine almadığı bir kısım râvilerin hadisleri hakkında: “bu hadisler onların şartlarına uygundur” diyerek tashîh etme yoluna gitmişse, bu durum ya yanılmadan yahut ta unutmadan kaynaklanmıştır. Esasen yapılan eleştiriler buna yönelik olmalıdır.³⁹

Meşhur Nasbu’r-Râye müellifi Zeyleî (v.762/1361) de, Hâkim’in Müstedrek’te oldukça mütesâhil (gevşek) davrandığını belirterek tesâhülün boyutlarını şöyle ifade eder: “Hâkim Müstedrek’te diyor ki: “Bu, Şeyhân’ın ya da bunlardan birinin şartlarına uygun sahîh bir hadistir.” (İ’tibâr kabilinden rivayette bulunulan) bir râvinin Sahîh’in bir yerinde makbul addedilmesi, o râvinin her zaman makbul olduğu ve Sahîh’in şartlarına uygun olduğu anlamına gelmez.

Hâkim çoğu kez, Sahîh’te râvilerinden çoğunun makbul sayılmadığı hadisleri eserine almıştır. Mesela Hâkim, İkrime’nin İbn Abbas’tan naklettiği bir hadis hakkında: “Bu, Buhârî’nin şartlarına uygun bir hadistir” der. Yani Buhârî’nin İkrime’den hadis aldığına bakarak böyle söyler, oysa bu apaçık bir tesâhüldür.

³⁹ A.y. (İbn Hacer, *Nuket*, I/312-vd.’den naklen).

Yine Hâkim çoğu kez, ricâlinin bir kısmı Buhârî'ye bir kısmı da Müslim'e ait olan hadisleri de almış ve onlar hakkında: "Bu, onların şartlarına uygun bir hadistir" hükmünü vermiştir ki, bu da açık bir tesâhül örneğidir.

O'nun eserine aldığı öyle râviler de var ki, Buhârî ve Müslim, hadisinde zabtı ve vasıfları belli bir şeyhten rivayet ettiği sürece, o râvinin hadisini almışlar; fakat onun başkasından rivayet ettiği bir hadisi, zayıflığından, zabtının bulunmamasından, meşhur birinin kendisinden rivayet etmemesinden yahut ta diğer bir takım nedenlerden dolayı eserlerine almamışlardır. Oysa Hâkim, râvinin onun dışında bir şeyhten rivayette bulunması durumunda da hadisini almış ve: "Bu, Şeyhân'ın ya da bunlardan birinin şartlarına uygun bir hadistir" hükmünü vermiştir. İşte bu da bir tesâhül örneğidir. Zira Şeyhân, bu râvinin hadislerini ancak belli bir şeyhten rivayeti durumunda kabul etmiş; başkasından yaptığı rivayetleri kabul etmemişlerdir. Bu durumda o râvinin başkasından aldığı rivayetler Şeyhân'ın şartlarına uygun değildir. Meselâ Buhârî ve Müslim, Hâlid b. Mahled el-Katavânî'nin Süleyman b. Bilâl'den ve başkalarından rivayet ettiği hadisleri eserlerine almışlar; ancak Hâlid'in Abdullah b. Müsennâ'dan rivayet ettiği hadisleri almamışlardır. Zira Hâlid'in İbnu'l-Müsennâ'dan rivayetleri ma'rûf değildir. Biri çıkıp da Hâlid b. Mahled'in İbnu'l-Müsennâ'dan naklettiği rivayet hakkında: "Bu, Şeyhân'ın şartlarına uygun bir hadistir" dese, bu apaçık bir tesâhül örneği olur.

Hâkim bazen de, ricâlinin çoğu Sahîh'in ricâlinde olmakla birlikte, aralarında zayıf veya yalancılıkla itham edilen bir râvisi bulunan hadisleri de eserine almış ve bunlar hakkında da aynı tabiri kullanmıştır. Bu daha da büyük bir tesâhüldür.

Kısaca belirtmek isteriz ki, onun bu eserini inceleyen herkes, bu söylediklerimizi orada açıkça görecektir.⁴⁰

Mesela Müstedrek'te, alimlerin sıhhatini reddettikleri hadislerden biri de "*et-Tayr (kuş)*" hadisidir. Bu hadis, Hz. Ali'nin menkıbelerinde geçen meşhur ve ma'rûf bir hadistir. Enes b. Mâlik hadisi şöyle nakleder:

"Nebî (a.s.)'in hizmetindeydim. Bir gün ona kızartılmış bir kuş getirildi. O: "*Allahım, benimle bu kuştan yiyecek senin en çok sevdiğin kimseyi bana gönder*" diye dua etti. Ben de: "*Allahım, bu kimsenin Ensar'dan biri olmasını nasip et!*" diye dua ettim. Bu sırada Ali geldi, ben hemen: "Allah

⁴⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeyleî, *Nasbu'r-Râye.*, Mısır, 1938, I/ 342; Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdile.*, Kahire, 1984, s.81-2.

Resûlü şu anda meşgul” dedim. Sonra tekrar geldi, ben tekrar aynı şeyi söyledim. Sonra tekrar geldi, bu kez Peygamber (a.s.): “Ona kapıyı aç, içeri gelsin” dedi ve Ali içeri girdi...⁴¹

Muhaddislerce bu hadis kabul görmemiş ve onun bu rivayetine itibar edilmemiştir.⁴² Zehebî, bu hadis hakkında şunları söyler: “Uzun zamandan beri Hâkim’in bu hadisi Müstedrek’e almaya cesaret edemeyeceğini sanıyordum. Ancak bu kitabı inceleyince gördüm ki, hakikaten ondaki mevzûât korkunç boyutlara ulaşmış; hatta diyebilirim ki, bu (et-Tayr) hadisi diğerlerine oranla son derece sıradan bir hadistir.”⁴³

Zehebî, Hâkim’in bu eserini ihtisar etmiş ve burada pek çok hadisin zayıf ve münker olduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu eserde geçen yüze yakın mevzû hadis için de müstakil bir cüz tertip etmiştir.⁴⁴

Muhaddisler arasında Müstedrek’teki hadislerin sınıflandırılması konusunda görüş ayrılığı mevcuttur:

İbn Salah’a göre, Hâkim’in tashih ettiği ancak muteber hadisçiler tarafından sahihliği ya da zayıflığı konusunda herhangi bir görüş ileri sürülmeyen hadisler hasendir.⁴⁵ Nevevî de İbn Salâh ile aynı görüştedir.⁴⁶

Ancak Irâkî, İbn Salâh’ın bu görüşüne katılmamaktadır. Ona göre İbn Salâh bu hadisleri toptan hasen diye nitelendirmekle hadislerin durumunu daha incelemeden peşinen bir yargıya varmış olmaktadır. İbn Cem’a (v.733/ 1333) da buna ilaveten, bu tür hadislerin durumları neyi gerektiriyorsa, o şekilde, yani hasense hasen, sahihse sahih, zayıfsa zayıf hükmünün verilmesi gerektiğini belirtir. Hadisleri tek tek incelemeden tümü hakkında bu şekilde bir hüküm vermek doğru değildir.⁴⁷

Suyûtî de bu görüşlere işaret ettikten sonra kendi düşüncelerini şöyle açıklar: “İbn Salâh’ın böyle bir görüşü benimsemiş olması muhtemelen, onun yaşadığı dönemde hadislere sahih hükmünü vermek ortadan kalktığından olsa gerektir. Zira o dönemde artık hiç kimsenin hadisleri

⁴¹ *Müstedrek*, III/130-1.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, V/474; Sâlihî, *a.g.e.*, s.242; Zehebî, *Siyer.*, XVII/168-9; Sübkî, *a.g.e.*, III/71; Hacı Halife, *a.g.e.*, II/1672.

⁴³ Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek*, III/130(Müstedrek’in Hâşiyesinde).

⁴⁴ Suyûtî, *Tedrib.*, I/81; Hacı Halife, *a.g.e.*, II/1672; Kettânî, *a.g.e.*, s.22.

⁴⁵ Osman b.Abdurrahman eş-Şehrezûrî (İbn Salâh), *el-Mukaddime fi Ulûmi'l-Hadis*, Şam, 1984, s.14.

⁴⁶ Muhyiddîn b.Şeref en-Nevevî, *et-Taqrîb ve't-Teyssîr.*, Beyrut, 1987, s.16.

⁴⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, I/82; Hûlî, *a.g.e.*, s.98.

tashihi imkanı kalmamıştır. Bu nedenle sahihi ortaya koymaktan ümit kesilmiştir. Ayrıca Nevevî her defasında bu tür konularda İbn Salâh'a muhalefet ederken burada onun görüşüne katıldığını belirtmesi, doğrusu son derece hayret vericidir! Kanaatimce, Hâkim'in tashihiyle bu hadisler ne bir sarahat kazanmış olur, ne de yalnızca buna dayanarak hadislerin güvenilir olduğu söylenebilir.⁴⁸

İbn Hacer, Hâkim'in Müstedrek'te gösterdiği tesâhülün eseri faydadan yoksun kıldığını ve orada geçen her hadis hakkında tesâhülün olabileceği düşünülerek "ondan hadis alınırken taklidi bir kenara bırakıp son derece itinalı ve tenkitçi gözle seçmek" gerektiğini ifade eder.⁴⁹

Buhârî'nin şârihlerinden Enver Keşmirî (v.1933) de eserinin mukaddimesinde, Müstedrek'teki hadisler hakkında bazı değerlendirmeler yaptıktan sonra şunları söyler: "Hâkim'in neden ve hangi sebepten dolayı kitabına mevzû hadisler aldığını bilemiyorum. Doğrusu bunu nasıl hoş gördüğünü de anlayamıyorum!"⁵⁰

Hâkim'in bu yaptıkları, Telhîs'te Zehebî'yi o kadar kızdırıyor ki, bu kızgınlığı onun hakkında bazen kabalığa, dilinin sertleşmesine ve hatta bazı hadisler hakkında: 'Vallahi de billahi de bu hadis uydurmadır' diyebilecek boyutlara ulaşıyor. Bunun örnekleri hakkında Telhîs'ten bazı rakamlar vermek de mümkündür.⁵¹

Zehebî son olarak Hâkim hakkındaki temennisini şu sözleriyle dile getiriyor: "Şüphesiz Müstedrek'te sıhhat şartlarını taşımayan bir çok hadis mevcuttur. Hatta Müstedrek'e alınmasıyla onun değerini daha da düşüren uydurma hadisler bile vardır. Keşke Hâkim bu eseri yazmasaydı da, bu kötü tutumuyla kendi faziletine gölge düşürmemiş olsaydı!"⁵²

Bu ifadelerden öyle anlaşılıyor ki, Hâkim'in Müstedrek'te mütesahil davrandığı alimlerin çoğu tarafından kabul edilen bir husustur. Eserin neden bu şekilde olduğunu ise İbn Hacer bizlere şöyle açıklamaktadır: "Esasen Hâkim, eserin müsveddesini yazdıktan sonra onu tekrar gözden geçirmek istemiş, ancak eserin tekrar temize geçirilip hadislerin ayıklamasına ömrü kafi gelmemiştir... Müstedrek'in altı ciltlik nüshasının ilk iki cildinin yarısına yakın bir yerinde: "Hâkim'in imlası burada sona erdi" şeklinde bir ifade geçmektedir. Bundan anlaşılıyor ki, eserin geri kalan

⁴⁸ Suyûfî, *a.g.e.*, I/82.

⁴⁹ Leknevî, *a.g.e.*, s.82

⁵⁰ *A.e.*, s.84 (Enver el-Keşmirî, *Feyzû'l-Bârî*, I/36'den naklen)

⁵¹ Leknevî, *a.g.e.*, s.84; Zehebî'nin tenkit ettiği bu tür hadisler hakkında bkz. Zehebî, *Telhîs.*, I/234, II/315, 617, III/126, 127, 129, 153 (Müstedrek'in Hâşiyesinde).

⁵² Zehebî, *Tezkire.*, III/1044.

kısmı, kendisinden icâzet yoluyla alınmıştır. Zaten Hâkim tarafından imla ettirilen kısmında, diğer kısımlara nazaran çok daha az tesahül örneğine rastlanmaktadır.”⁵³

Eserde yer alan hadislerin sıhhatiyle ilgili son bir değerlendirme yapmamız gerekirse, diyebiliriz ki, Müstedrek hakkında her ne kadar Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun hadisleri içerdiği şeklinde genel bir kabul söz konusu olsa da, yukarıda esere ilişkin dile getirilen görüşler dikkate alındığında bunun tam olarak gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira eser dikkatle incelendiğinde, müellif tarafından Sahihayn’in şartlarına uygun olduğu şeklinde yapılan değerlendirmelerin bir çok yönden eksik ve yanlış tespitler olduğu görülmektedir.

O halde eserdeki hadislerden yararlanmak istendiğinde, mutlaka Zehebî’nin Telhîs’inde yer alan tenkitler azamî ölçüde dikkate alınmalı, müellifin diğer muhaddislerden ayrı olarak tashih ettiği hadisler dikkatle araştırılmalı ve neticede hadislerin sıhhati açıkça ortaya konulduktan sonra istidlal yoluna gidilmelidir. Ya da en azından Hâkim’in hadisleriyle amel edilirken ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

b) Eserin Baskısı ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar:

Eserin Haydarabad’da Dâiretü’l-Meârifi’n-Nizâmiyye nezaretinde yapılmış, daha sonra bu tab’ı esas alınmak suretiyle çeşitli baskılar yapılmış ancak, tahkik ve tahriri yapılmamıştır.⁵⁴ Eserin ilk baskısı 4 cilt halinde Zehebî’nin Telhîs’i ile birlikte yapılmıştır.⁵⁵

Eser üzerinde yapılan çalışmalar ise şunlardır:⁵⁶

1. *Telhîsü’l-Müstedrek*: Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b.Osman ez-Zehebî et-Türkmânî (v.748/1348). Müstedrek hakkında çeşitli değerlendirmeleri içeren eser, onunla birlikte matbu’dur.⁵⁷

2. Zehebî tarafından Müstedrek’teki *mevzûâta dair* yazılan bir eser daha vardır. Burada yüze yakın mevzû hadis bulunduğu belir-

⁵³ Suyûtî, *a.g.e.*, I/81; Hacı Halife, *a.g.e.*, II/1672; Kettânî, *a.g.e.*, s.22; Hülî, *a.g.e.*, s.98.

⁵⁴ Yusuf el-Kardâvî, *Keyfe Netaâmel mea’s-Sünneti’n-Nebeviyye*, Kahire, -1990, s.63.

⁵⁵ I-IV, Halep, trz.

⁵⁶ Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara, 1991, s. 124-5.

⁵⁷ I-IV, Halep, trz.

tilmektedir.⁵⁸

3. en-Nükerü'l-Lifâf fi Beyâni Ehâdisi'd-Diâfi'l-Muhraca fi Müsted-reki'l-Hâkim: Ebû Hafs Ömer b.Ali b.Ahmed Ibnu'l-Mülakkîn el-Misrî (v.804/1402).⁵⁹

4. Havâsî alâ Telhîsi'l-Müstedrek li'z-Zehebî: Ebu'l-Vefâ İbrahim b.Muhammed b.Halil el-Halebî, Sıbt b. El-A'cemî (v.841/1437).⁶⁰

5. Tevdihu'l-Müdrîk fi Tashîhi'l-Müstedrek: Celâleddin Abdurrah-man b.Ebî Bekr es-Suyûtî (v.911/1505).⁶¹

6. el-Müstahrac ale'l-Müstedrek: Zeynüddin Abdurrahman b.el-Hü-seyn el-İrâkî (v.806/1404).⁶²

⁵⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, I/81; Hacı Halife, *a.g.e.*, II/1672; Kettânî, *a.g.e.*, s.22.

⁵⁹ Sezgin, *GAS.*, I/221; Sandıkçı, *a.g.e.*, s.125.

⁶⁰ Sandıkçı, *a.g.e.*, s.125.

⁶¹ Hacı Halife, *a.g.e.*, II/1672; Sandıkçı, *a.g.e.*, s.125.

⁶² Sandıkçı, *a.g.e.*, s.125.

BİBLİYOGRAFYA

- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987.
- Bağdâdî, Ahmed b.Ali el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, trz.
- Çakan, İsmail Lütî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985.
- Dıhlevî, Şah Veliyyullah, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, (trc.A.O. Koçkuzu), Ankara, 1986.
- Ebû Zehv, M.Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Mısır, 1984.
- Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1971.
- Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Halep, trz.
- Hûlî, Muhammed Abdulaziz, *Târîhu Funûni'l-Hadîs*, Beyrut, 1986.
- İbnu'l-Hacer , Ahmed b.Ali el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Haydarabad, 1330.
- İbn Salâh, Osman b.Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *el-Mukaddime fi Ulûmi'l-Hadîs*, Şam, 1984.
- Kardâvî, Yusuf, *Keyfe Netaâmel mea's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Kahire, 1990.
- Kettânî, Muhammed b.Ca'fer, *er-Risâletü'l-Mustatrafе*, Şam, 1964.
- Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *el-Ecvibetü'l-Fâdile*, Kahire, 1984.
- Maraşlı, Y. Abdurrahman, *Fihrisü Ehâdîsi'l-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, 1986
- Nedvî, Seyyid Hâşim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn li'l-Hâkim en-Nisâbû-rî'nin sonundaki bibliyoğrafya yazısı*, Halep, trz.
- Nevevî, Muhyiddîn b.Şeref, *et-Taqrîb ve't-Teysîr*, Beyrut, 1987.
- Sâlihî, Muhammed, *Tabakâtu 'Ulemâi'l-Hadîs*, Beyrut, 1989.
- Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara, 1991.
- Seyyid Muazzam Hüseyin, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs'in Önsözü*, Kahire, 1937.
- Sezgin, Fuad, *GAS (Geschichte des Arabischen Schriftums)*, Leiden, 1967-74.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b.Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk.A.Ö.Hâşim), Mısır, 1985.

Sübki, Takıyyüddin, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Beyrut, 1324.

Zehebî, Şemsüddin, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, 1990.

_____ - *Tezkiratü'l-Huffâz*, Haydarabad, 1955-58, III/1044.

_____ - *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Beyrut, 1963.

_____ - *Telhîsü'l-Müstedrek*, (Müstedrek'in Hâşiyesinde).

Zeyleî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye*, Mısır, 1938.